

Krsto Š. Kilibarda: A munka és az öngazgatás

Dr Krsto Š. Kilibarda: *Rad i samoupravljanje*
Izd. „Privredni pregled” Beograd, 1973. 296 old.

Tartalom:

Humanizacija rada i samoupravljanje. Samoupravljanje i klase. Solidarnost u uslovima samoupravljanja. Suprotnost između birokratskih i samoupravnih snaga. Samoupravljanje kao mogućnost razrešavanja suprotnosti između inicijative i direktive. Neformalne i formalne grupe u uslovima samoupravljanja. Samoupravni uticaj i moć. Organi rukovođenja i samoupravljanja u uslovima samoupravne demokratizacije kadrovske politike. Odgovornost u uslovima samoupravljanja. Obrazovanje i samoupravno angažovanje. Kritika u uslovima samoupravljanja. Samoupravni i nesamoupravni mentalitet. Formiranje socijalističkih socio-kulturnih vrednosti. Samoupravljanje kao mogućnost integralne ličnosti i afirmacije ljudskog dostojanstva. Samoupravno angažovanje omladine. Samoupravna emancipacija žena. Savez komunista kao činilac razvoja samoupravljanja. Rad i slobodno vreme. Odnos između sela i grada u uslovima industrijalizacije, urbanizacije i samoupravljanja. The work and self-management.

A szerző művében a belgrádi Egyetem Mezőgazdasági Karán szociológiából megtartott előadásait teszi közzé, kibővítve egyes kutatások eredményeivel. A könyv előszavában tömören a következőképpen határozta meg a témakörét: „Az öngazgatású szocializmus bizonyos értelemben sajátos módon létesíti és oldja meg a munkafolyamat humanizálása, a fizikai és szellemi munka viszonyának, az osztályoknak, a parancskiosztás és a kezdeményezés viszonyának, a társadalmi hatalom és befolyás kialakításának és alkalmazásának, a demokratikus és bürokratikus erők közötti ellentétek, a formális és nem formális struktúrák viszonyának, az emberi méltóság, felelősség, oktatás, bírálat, az emberi értékek meghatározóinak, a mentalitás kialakulása alapjainak és ehhez hasonlóknak a kérdését. Ezek a kérdések képezik e mű témáját.”¹

A felsorolt témák mindegyikénél a szerző először egy általános elméleti ismertetővel szolgál, majd áttér a témakör öngazgatási gyakorlatából eredő hazai tapasztalatainak ismertetésére. Ily módon a könyv egy széleskörű áttekintést nyújt a szociológia legjelentősebb elméleti kérdéseinek gyakorlati megvalósulásáról az öngazgatású társadalom körülményei között.

A könyv első fejezetében az író a munka humanitásáról tárgyal és megállapítja, hogy a társadalmi munkamegosztások alapvető tudatalatti és tudatos célja a munka emberibbé tétele. Mindez azonban csak a szocializmusban valósulhat meg és ott is különösképpen az öngazgatású társadalomban, ahol megszűnik a társadalom antagonisztikus osztályjellege, a kizsákmányolás és a termelőerők feletti magántulajdon monopóliuma. Ezek a változások előidézik az ember mindenfajta elidegenedésének a megszűnését. Az automatika alkalmazása is a munka humanitását növeli, mivel lényeges változásokat idéz elő a munkafeltételekben, a munkaszervezésben és a munkások szakképzettségében is.

A fizikai és szellemi munka viszonyáról a szerző elmondja, hogy a társadalmi munkamegosztás következtében a történelem folyamán végbement ez a kettészakadás, amit a technikai fejlődés kezdeti szakasza még inkább elősegített. Különböző kutatások eredményeivel azonban bebizonyítja, hogy az öngazgatású szocializmus feltételei között ez a technikai forradalom éppen ellenkező hatást fejt ki, vagyis hozzájárul a fizikai és szellemi munka egymáshoz való közeledéséhez és kölcsönös összefonódásához. Mindezek mellett

azonban természetszerűen akadnak a mi társadalmunkban még fogyatékoságok, amiket leginkább az alacsony képzettséggel rendelkező káderek támogatnak. A legkézzelfoghatóbb megnyilvánulásai ezeknek az aránytalan juttatási rendszer, ahol vagy a teljes „egyenlődsi” vagy a túlzott szintkülönbség okoz nézeteltérést az érdekeltek között.

A fizikai és szellemi munkások kultúrigényében is jelentős ellentétek észlelhetők, ami egyrészt a különböző szintű műveltséggel magyarázható, másrészt pedig a szabad idő lényegesen különböző felhasználására. Ehhez a szórakozási témakörhöz tartozik az a megállapítás is, mely szerint a baráti kapcsolatok kialakulásakor is majdnem mindig fennmarad e két réteg közötti különválásotottság.

A szocializmusnak a fizikai és szellemi munka közötti ellentét túlhaladásában játszott szerepéről a szerző elmondja, hogy: „Az öngazgatás lehetőséget teremt a döntéshozatal és a végrehajtás közötti ellentétek felszámolására, ami ily módon a fizikai és szellemi munka közötti viszony humanizálásához vezet. Ez további lépést képez az emberi alkotás lehetőségeinek megnyitására és a fizikai meg a szellemi munkások további szellemi igénybevételeiben.”²² „Az öngazgatás jelentős a hivatalon kívüli viszonyok humanizálásában is. A túlnyomóan fizikai és a túlnyomóan szellemi munka hordozóit hasonló öngazgatói helyzetbe és a hivatalos viszonyban kölcsönösen egyenrangú függőségbe helyezve az öngazgatás elősegíti az egyéni, hivatalon kívüli viszonyok humanizálását e csoportok különváltságának megsemmisítése irányában.”²³

Az osztályokról a szerző elmondja, hogy ezek a körülmények felelnek meg az öngazgatásban az osztályok megszűnésének. Ehhez azonban elengedhetetlenül szükséges a termelési eszközök társadalmi tulajdona, mivel e feltételek között megszűnik a munkásosztály nevében való uralom, és megvalósulhat a munkásuralom, vagyis bekövetkezik az elidegenedés minden formájának megszüntetése. Amint ez bekövetkezik, megszűnik az irányító és végrehajtó funkció különváltsága is, és ennek kapcsán az öngazgatású szocializmusban fel kell számolni az indokolatlan szociális különbségeket is, amik szintén osztályellentétekhez vezethetnek.

A témával kapcsolatban felmerül a munkásosztály meghatározásának kérdése is. Különösen jelentős ebben a kérdésben — s még elméleti síkon sem tisztázódott végérvényesen — az értelmiség hovatarozásának megállapítása. Egyes jelek arra mutatnak, hogy azoknál a felfogásoknál, melyek szerint a munkásosztályt a fizikai dolgozók képezik, megjelent egy felfogás, mely szerint az értelmiség az „ellenosztályhoz” tartozik. Ez természetesen sok veszélyt jelent elméleti téren is. „Ha Lenin osztály-definíciójából indulunk ki, akkor nincs elvi alapja az értelmiség nagy részének a munkásosztályhoz való tartozását tagadni. Éppen a termelési rendszerben elfoglalt helyük, a termelőeszközökhöz való viszonyuk, a munkaszervezésben játszott szerepük természete, a jövedelem forrása, sőt nagysága szerint is alaptalan az értelmiség nagy részét a munkásosztály „ellenosztályába” sorolni, hanem inkább arra utal, hogy a munkásosztály alkotó részévé válik.”²⁴

A szerző megállapításai szerint figyelemreméltó az a jelenség, hogy a megkérdezett öngazgatóknak több mint a fele a magánföldműveseket is a munkásosztályba sorolják. Elméleti síkon ez már régen megtörtént, a proletárdiktatúra megvalósításában pedig Lenin volt a munkás-paraszt osztályszövetség megteremtésének egyik élharcosa. Az öngazgatás rendszere végérvényesen megteremti a magánföldművesek munkásosztállyá válásának feltételeit. „Az öngazgatású szocializmus folyamatának és viszonyainak fejlődése az egyéni mezőgazdasági termelők magántulajdonának megváltozásához vezet. Az iparosítás, a társadalmi szektorral való kooperáció folyamatai lehetetlenné teszik a kizsákmányolást, az osztályuralmat és leigázást, az egyéni mezőgazdasági termelők magántulajdonát közelebb viszi a társadalmi tulajdonhoz. Az öngazgatású szocializmus az egyéni földművesek saját munkájukon alapuló jövedelemszerzéséhez, a kizsákmányolás megszüntetéséhez vezet, ami szintén a közöttük levő osztályalap és osztályviszonyok megszűnését jelenti.”²⁵

Ezek után a szerző az öngazgatású szolidaritásról ír, elméleti és gyakorlati példák felsorakoztatásával illusztrálva.

A következő fejezet a bürokratizmus és az öngazgatás ellentmondásairól szól. E témakörben az első nehézséget a bürokrácia fogalmának meghatározása képezi. Még az öngazgatás feltételei között is nagyon eltérőek a vélemények. „A kutatások kimutatják az eltéréseket a bürokrácia értelmezésében az öngazgatók között, kezdve a bürokrácia tudományosan és politikailag elfogadható értelmezésétől, mely szerint ez egy elidegenedett csoport, egészen a bürokráciát az állami szervezetben dolgozó tisztviselőkkel, a szakembereknek a többség véleményével ellenkező csoportjával, a vezető szerep hordozóival és a tisztviselőkkel való azonosításig. Mégis a bürokrácia meghatározásában az az elfogadható nézet van túlsúlyban, mely a bürokráciát leginkább mint elidegenedett társadalmi csoportot látja,

amely a szervezetekben és szervezetekben elidegenedett társadalmi funkcióban és helyzetben alakul ki, és létezik, ami nincs a munkásember és a polgárok hatása és ellenőrzése alatt (a mi feltételeink között nincs az öngazgatású szocialista hatás és az öngazgatók ellenőrzése alatt).”⁶ Ebből az következik, hogy a bürokrácia minden társadalmi rétegben és szervezetben létrejöhet. A bürokrácia azonban marxista felfogásban nem osztály, mert nincsen meg az osztályhoz tartozás feltételei.

A bürokratizmus túlhaladásának körülményei leginkább az öngazgatásban valósulhatnak meg, noha itt is jelentkeznek ezek az erők, leggyakrabban mint formalisták, akik az öngazgatást a formalizmus szintjére szeretnék süllyeszteni. A bürokrácia fennmaradásának feltétele a különféle gazdasági és társadalmi funkciók egy kézbe való felhalmozása, ami szocialista társadalmunk kezdeti fejlődési szakaszában volt érezhető, ma pedig leginkább a fejletlen vagy falusi környezetben.

A bürokráciához hasonló társadalmi réteg a technokrácia, amely a technikai szakemberek azon csoportját öleli fel, amely tudását fetiszizálva a döntéshozatalban az öngazgatói ellenőrzést kizárva az öngazgatók fölé emelkedik, és ily módon monopóliumhelyzetet teremt magának. Leginkább a munkások szaktudásának és öngazgatói tapasztalatának kiszélesítése ellen kardoskodik, mert ily módon biztosítja magának kiváltságait.

A bürokratizmus és a technokratizmus ellen a leghatásosabb védekezési mód az öngazgatás, a mind szélesebb rétegek bevonása az irányításba, a rotáció elvének következetes alkalmazása és a funkcióhalmozás megakadályozása.

A kezdeményezés és parancskiosztás kérdéséről és viszonyáról a szerző megállapítja, hogy az öngazgatásban éppen ezen a területen jelentkezik leggyakrabban a bürokrácia és technokrácia hatása, ha az öngazgatás gyakorlata nincsen a kellő színvonalon. „Az öngazgatás társadalmi jelentőségének egyik megnyilvánulása a munkásember és a polgárok felszabadult kezdeményezése és alkotókészsége. A kezdeményezés felszabadulása a munkásember és a polgárok öntevékenységének megnyilvánulását, az emberi egyéniség felszabadulását és fejlődését kezezi. Az alkotó kezdeményezés természete és lehetősége egyike azon mutatóknak, melyek jelzik az ember felszabadultságát nemcsak az osztály, hanem a bürokrata-technokrata viszonyoktól is.”⁷

A szerző a formális és nem formális csoportokról is ad egy konkrét példával alátámasztott bemutatást, külön hangsúllyal az öngazgatásellenes klikkekre, melyek gyakran a hatalmi forrásokat is képviselik. Ezek az erők igen gyakran negatív hatást gyakorolnak az öngazgatói döntéshozatalban.

A könyv következő része a káderpolitikáról és a vezetőszemélyek megválasztásáról szól. E témáról a szerző megállapítja, hogy a vizsgálatok arra mutatnak, hogy a vállalatokban a vezetőszemélyek megválasztásánál még mindig leginkább az igazgatónak és a többi vezetőnek van döntő szava, néha még az öngazgatók többsége véleményének ellenére is. Ez részben azzal magyarázható, hogy az öngazgatók nagy része nem ismeri a jelölteket és a szaktudása sincs olyan szinten, hogy argumentált ismérveket jelölhetne ki az új szakember megválasztásánál.

A szakvezetőség megválasztásánál a legfőbb kritériumnak az öngazgatók a kutatások szerint a szakképzettséget tartják. A következő követelmény a minél nagyobb gyakorlat, az utóbbi időben ebbe beleértődik az öngazgatási gyakorlat is. Így tehát a megkérdozettek inkább az idősebb szakemberek mellett foglaltak állást a fiatalokkal szemben. A vállalati saját szakemberek előnyben részesítése már nem túl egyértelmű, különösen ott, ahol a szakemberek zárt klikkekbe tömörültek. Az öngazgatási gyakorlat egyik megnyilvánulása a vezető személyek újraválasztása. Igen gyakori azonban újabban, hogy az öngazgatók egyre inkább visszautasítják a vezető munkahelyet. Indoknak leginkább a túlzott felelősséget, a szakképzettség hiányát, az alacsonyfokú irányítási jogokat, az alacsony jövedelmet, az újraválasztás létezése okozta bizonytalanságot, az esetleges meglévő klikkel való összeütközés elkerülését és hasonlót hoznak fel.

A felelősség kérdését is tárgyalja a könyv. Ezen a téren megállapítást nyert, hogy a szocialista öngazgatás feltételei között még mindig igen gyakran két végtel-helyzettel találkozhatunk: a bürokrata és az anarchista felelősséggel. Míg a bürokrata felfogás szerint felelősséggel csak a hierarchikus ranglétrán feljebbvalónak tartozik az egyén (tehát semmiképpen a széles öngazgatói közösségnek), addig az anarchista nézet szerint elég a saját önfelelősséget fejleszteni, mert a társadalmi felelősségrevonás szerintük már bürokratikus beavatkozás. A felelősség nagy jelentőséggel bír az öngazgatói döntések meghozatalánál és a végrehajtás ellenőrzésében. Ezekben a kérdésekben gyakran találkozunk (különösen a fizikai munkások között) passzivitással, ami leginkább az ellenőrzési jog és kötelesség ismeretének hiányából ered. A döntéshozatalban gyakran érezhető a felelősség áthárítása

más személyre vagy szervre, ami néha a rendelkezésre álló hiányos információk miatt következik. Az ilyen jelenségeket egyre inkább büntetik és megbélyegzik az öngazgatók, néha anyagi, néha pedig csak erkölcsi megrovókkal.

Az oktatás kérdésének külön jelentősége van az öngazgatósi szocializmusban. A döntéshozatal öngazgatói jellege, a szabad véleménynyilvánítás, az alapos bírálat, nagy mértékben a képzettség színvonalától és a tudás tömegétől függ.

„Bizonyos dirigált kezdeményezés részben az öngazgatók elégtelen és nem megfelelő tudása miatt születik. Néha az öngazgatósi kezdeményezést a központ irányítja, és így ezek nem ismerik a társadalmi folyamatokat és viszonyokat, tevékenységük feltételeit és körülményeit. Másrésztől nehezen jelentkezhetne még csak részben is dirigált kezdeményezés, ha az öngazgatók rátermettebbek lennének felismerni ezek okait, értelmét és következményeit, hogy ellenállhatnának nekik. Ez jórészt az oktatástól is függ.”⁸

Az öngazgatói bírálat nagyjelentőségű az öngazgatói szocializmusban. Különös hangsúlyt kell fektetni az építő jellegű bírálatra és az önbírálatra, mert ezek mindenképpen fejlesztik és erősítik a szocialista döntéshozatal helyességét, és kiküszöbölhetik a tévedések és hibák elkenődését. Ezzel szemben ki kell küszöbölni a klikkek bíráldozásait, mert azok leginkább a klikktagok érdekeit szolgálják, és gyakran alaptalanok.

A mentalitás kérdésével kapcsolatban a szerző megállapítja, hogy három fajtájáról beszélhetünk, éspedig: a hagyományos, az etatista-bürokrata és az öngazgatói mentalitásról (gondolkodásmódról). „Az öngazgatói mentalitás a kezdeményezés felszabadításának, az igazságokon és bizonyítékokon alapuló hatásnak a mentalitása, míg a hagyományos (tradicionális), sznob, hierarchikus-bürokratikus, klikkes, kisebb nagyobb mértékben leginkább az elidegenedés különféle megnyilvánulásait képezi.”⁹ Ez a különböző gondolkodásmód mindenképpen kihatással van az öngazgatói döntéshozatalra is, és éppen ez adja meg a vizsgálódás jelentőségét.

Bizonyos mértékben az előző témakörből következik az emberi ismérveknek a meghatározása is. A gondolkodásmód nagyban meghatározza, hogy az ember minősítésénél a munkaszeretetet, a tudást, vagy a külalakat veszik-e alapul. A szerző vizsgálatai alapján a következő adatokat teszi közzé arról a kérdéstről, hogy a megkérdezettek az alábbi kritériumokat mennyire tartják fontosnak figyelembe venni az emberi érték meghatározásában.

1. sz. táblázat¹⁰

	A kritériumokat figyelembe kell venni					
	Nem tudja	Semmit	Kevésbé	Közepesen	Sokban Nagyon sokban	
Munkaszeretet	4,5	0,5	2,7	15,0	21,4	55,9
Jellem (karakter)	4,2	2,3	2,8	14,0	23,7	53,0
Külalak	12,0	26,9	15,9	27,9	9,1	8,2
Politikai tevékenység	8,5	8,9	6,8	30,5	22,5	23,0
Intelligencia	6,6	2,8	1,4	20,8	26,9	41,5
Társadalmi tevékenység	9,6	16,8	9,1	34,1	18,8	11,5
Gazdagság	12,5	49,0	8,2	19,7	4,8	5,8

Az adatok azt mutatják, hogy a régi, hagyományos mértékek mindinkább elveszítik néhai jelentőségüket, és mindinkább érezhető a szocialista átalakulás hatása az emberi értékek elbírálásában.

Ehhez a témához tartozik az egyes foglalkozások társadalmi rangsorolásának kérdése is, amiről a szerző vélekedése szerint elmondható, hogy a szocialista átalakulás itt is érezteti a hatását egyes ágazatoknál pozitív, másoknál viszont negatív értelemben.

A kérdéscsoport folytatásaként a könyv következő fejezete az emberi méltóság problémáit boncolgatja, és a homo-duplex, -triplex és -multiplex jelenségeket mutatja be néhány példán. Ez a „többszínűség” különböző okokból következhet. Leginkább a személyes érdek, haszonlelés, talpnyalás, klikktag védelme, vagy egyszerűen csak elvszerűtlenség és következtelenség.

A következő két fejezet az ifjúság és a nők helyzetével foglalkozik az öngazgatókban. Megállapítást nyer, hogy a szocialista öngazgatók nagy eredményeket ért el az ifjúság

és a nők bekapcsolásában a szocialista döntéshozatalba. Mindezek ellenére azonban vannak még ellenállások. Az ifjúság aktivizálásának hiányát a tapasztalatlansággal és az idősök pozíciófélével lehet magyarázni. A nők helyzetét tekintve leginkább a családi kötelezettségek, a patriarchális hagyományok, a rátermettség hiányának hiedelme és a férfiak és nők egyenlőtlen képzettsége szerepel akadályként a női affirmáció útján.

A KSZ szerepéről az öngazgatásban a szerző többek között így vélekedik: „A KSZ akkor tölti be szerepét az öngazgatás fejlődése feltételeiben, ha kezdeményezője az öngazgatói társadalmi folyamatoknak és viszonyoknak szocialista társadalmi alapon, ha megoldja az osztályellentéteket a direktíva és kezdeményezés között a társadalomban és saját szervezetében.”¹¹

A könyv befejező része a szabad idő kihasználásáról és a falu és város viszonyáról ad képet. Az első témakörben megállapítást nyert, hogy az öngazgatás előfeltételeket teremt a termelékenység növelésére és ez előidézheti a nagyobb szabad időt. Természetesen ezzel párhuzamosan a szocialista nevelési politikának hatást kell gyakorolni a megszorított szabad idő ésszerű felhasználására.

A falu és város viszonyáról megtudhatjuk, hogy tulajdonképpen egy történelmileg régmúlt időktől meglevő kérdéstről van szó. Adatokat találhatunk a mai helyzetről a kutatások eredményei alapján, amiből kitűnik, hogy bár a szocialista fejlődés nagy változást hozott, de a falu hátrányos helyzete még mindig szemmel látható. A gazdasági viszonyok, az életkörülmények, a kulturális viszonyok jelentős eltéréseket mutatnak a falu kárára. Mindezek ellenére a földművesek — különösen az idősebb és középkorosztály — nem mutatnak kifejezett hajlandóságot a falu elhagyására. A falusi ifjúságnál már nem ez a helyzet.

Amint látjuk a könyv igen sokoldalú témákat dolgoz fel. A sokoldalúság azonban nem jelenti, hogy egymástól ellentétes, hanem inkább kölcsönösen összekapcsolódó kérdésekről van szó. Ezen összekapcsolódottságon kívül még a műre az is jellemző, hogy minden egyes kérdéscsoportot az öngazgatás szemszögéből vizsgál és elemez. A közzétett kutatási eredmények is az öngazgatású gyakorlatban szerzett tapasztalatokat tartalmazzák. Ezzel kapcsolatban esetleg felrögható, hogy az adatok a lábjegyzetekben szerepelnek, noha jelentőségüket és időszerűségüket tekintve megérdemelnék, hogy a szövegben kapjanak helyet.

Az összekapcsolódó témakör hátránya az lehet, hogy az olvasónak gyakran az az érzése, hogy a szöveg egy előbbinek az ismétlése, noha csak az történt, hogy a kérdések hasonlósága megköveteli a különböző szempontokból való megvilágítást és magyarázatot. Ezenkívül a sok egyszerű és tömön dat az olvasmány folyamatosságát néha darabossá teszi.

Mindezen apró hiányosságok mellett — ami természetesen csak egyéni, szubjektív véleményen alapul — elmondható, hogy a szociológiai irodalom hazánkban is egyre szaporodó tömege még egy igen érdekes és jelentős művel gazdagdott.

Jegyzetek

¹ Dr Krsto Kilibarda: Rad i samoupravlanje, 5. old.

² Uo. 33. old.

³ Uo. 36. old.

⁴ Uo. 47. old.

⁵ Uo. 50. old.

⁶ Uo. 73. old.

⁷ Uo. 94. old.

⁸ Uo. 161. old.

⁹ Uo. 180. old.

¹⁰ Uo. 190. old. (lábjegyzet)

¹¹ Uo. 245. old.